

Коротка історія чернігівського націоналістичного клубу «Січ» та його
директора Анатолія Михайловича Приходько
(1941–1943)

В окупованій фашистами Україні існувала певна система театральної культури. Замовчання і забуття цього феноменального явища призвело до «білих плям» в історії діяльності культурно-просвітницької сфери Чернігова у повоєнний період. Висвітленню означеної проблеми присвячена представлена стаття. Театральне мистецтво окупованого міста розпочало свою діяльність з клубної організації на базі ідей націєтворення та розбудови самостійної держави. І клуб «Січ», і його наступник – театр ім. І. Котляревського з їх незмінним керівником А.М. Приходьком витримали неабиякі випробування протягом усіх років своєї роботи. Приходько попри тиск, постійний ризик, який міг спричинити загрозу його життю, продовжував працювати, уберіг колектив театру від репресій та вивезення на примусові роботи у Німеччину. У статті представлені матеріали кримінальних справ А.М. Приходька, Ф.І. Піпи, І.В. Курача, Г.Д. Ребенка та ін., свідчення їх фігурантів.

Ключові слова: окупація, клуб, театр, культура, націоналізм, репресії, реабілітація.

In Nazi-occupied Ukraine there was a certain system of theatrical culture. Silence and oblivion of this remarkable phenomenon led to the "white spots" in the history of Chernihiv cultural activities areas in the postwar period. The article is dedicated to this problem. Theater art in occupied city started its activities with the club organization based on the ideas of nation-building and building an independent state. Both the "Sich" club and its successor – I. Kotlyarevskiy Theater (directed by A.M. Prykhodko) faced serious challenges within all the years of work. Despite pressure and constant risk that could endanger his life, Prykhodko continued to work, protected the theater from repression and removal for forced labor to Germany. Article submissions criminal cases and testimonies of A.M. Prykhodko, F.I. Pipa, I.W. Kurach, G.D. Rebenokh and others.

Keywords: occupation, club, theater, culture, nationalism, repression and rehabilitation.

«Театри окупованої України – одна з найбільш табуїзованих сторінок нашого минулого, яку навіть не фальсифікувала радянська наука, а, побоюючись, взагалі не зважала на неї» – пише у своїй монографії «Театр, захований в архівах» український мистецтвознавець Валерій Михайлович Гайдабура. Він справедливо наголошує: «ТОУ – частина історії української нації в часи другої світової війни...», проте «Тільки з початком 90-х років у працях українських істориків можна зустріти згадки про театралізоване життя в окупованій фашистами Україні» [6, с. 65]. Валерій Михайлович робить посилання на статтю «Доля української культури за «нового порядку» у журналі «Український історичний журнал» за 1993 р. доктора історичних наук Михайла Васильовича Ковалю, цитує літературознавця, журналіста-публіциста Ігоря Бондара-Терещенка, який в статті «Музика на Лейбштандартенпляц» у журналі «Український засів» за 1992–1993 рр. «сміливо бере під захист працівників культури і мистецтва, котрим довелося

жити і творити в окупації: «Сьогодні дехто каже про їхнє «коляборанство», забуваючи про те, що всі вищезгадані митці – поети, художники, науковці – виконували під ту пору лише власний обов'язок перед Україною: бути з її народом, працювати задля нього попри всі політичні негаразди власного існування» [6, с. 67]. Гайдабура на документальних матеріалах, свідченнях учасників театрального процесу в період німецько-фашистської окупації України відтворює історичні реалії та творчу долю митців, які спромоглися підняти театральну діяльність до рівня могутнього фактора патріотизму, духовного захисту народу, адже «взьмемо до уваги те, що в цей час на всій території України багатомільйонний народ залишається без театру, а якщо мовити більш жорстко, його покинув рідний театр (подібну ситуацію важко «приміряти», наприклад, до окупованих країн Європи). У цих умовах народ вчиняє подвиг – створює новий національний театр, новий і за структурним формуванням, і за ідеями» [6, с. 66].

Темі окремого театру окупованої України, присвячена стаття провідного бібліотекаря Чернігівської ОУНБ ім. В.Г. Короленка Людмили Валентинівни Студьонової «Театр окупованого Чернігова 1941–1943 рр. Актор В.П. Ігнатенко (1920–2007)». Авторка, представляючи творчий шлях народного артиста України Володимира Пимоновича Ігнатенка, велику увагу приділила діяльності клубу «Січ» в м. Чернігові і, створеного керманічами клубу, українського театру ім. І. Котляревського у період 1941–1943 рр. Із статті дізнаємося, що «Чернігівських артистів війна застала на гастролях в Орлі, старовинному російському місті. На загальних зборах було вирішено, що театр припиняє свою роботу. Того ж дня були створені три концертні бригади, котрі вирушили на фронт. Решта акторів, серед яких був Василь Хмурий, дісталася Чернігова і незабаром увійшла до складу партизанського з'єднання під командуванням Олексія Федорова. Актори Василь Хмурий, Василь Коновалов, Дмитро Ісенко створили тут партизанський театр «Смерть фашизму!». Актори показували уривки з п'єс, власні одноактівки, читали вірші, співали і танцювали... Одночасно актори були діючими бійцями партизанського з'єднання» [10, с. 151].

Як розвивалися події, пов'язані з окупацією Чернігова, можна дізнатися з книги бувшого генерал-майора німецько-фашистської армії Альфреда Філіппі «Припятская проблема. Очерк оперативного значения Припятской области для военной кампании 1941 года»: «... 6-я и 2-я армии смогли вступить во взаимодействие на западном берегу р. Десна. 8 сентября Чернигов, наконец, пал, и в соответствии с вышеприведенной директивой штаб группы армий «Центр» отдал приказ 2-й армии наступать своим северным крилом на рубеж Нежин, Борзна» [13, с. 115–137]. Проте, в

документальній літературі офіційною датою окупації міста вважається 9 вересня 1941 р. Так, в студії «Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.)» представлено «Донесение штаба 5-й армии командующему Юго-Западным фронтом о положении на черниговском направлении. 9 сентября 1941 г.», де зазначено: «45-я и 62-я стрелковые дивизии, ведя тяжелые бои с частями 134-й и 17-й пехотных дивизий, в 11.00 9 сентября оставили Чернигов и, вследствие взрыва переправ в районе Чернигова, вынуждены были прорываться вдоль западного берега реки Десна...». Детальний розгляд окупаційного режиму на Чернігівщині представлений істориками-науковцями О.Б. Коваленком, Р.Ю. Подкурою та О.В. Лисенко у студії «Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали». Запропоновані матеріали у подробицях описують події та життя населення, починаючи з 22 червня 1941 р. Особливу увагу зосереджено на функціонуванні нацистського режиму протягом вересня 1941 – вересня 1943 рр.: Чернігівська область впродовж окупації перебувала в зоні військового підпорядкування, керівництво областю здійснювалося комендатурами оперативного тилового району групи армій «Південь» сухопутних військ Вермахту [14, с. 10].

У роки нацистської окупації поряд з економічною експлуатацією населення, вивозом його на примусові роботи до Третього Рейху, гітлерівці, щоб утвердити протипагу радянській політиці, зробили декілька кроків назустріч містянам у релігійній та культурно-освітній сферах. Важливо зазначити, що «після нападу Гітлера на Радянський Союз похідні групи ОУН пішли за німцями на схід з метою утворення місцевих адміністрацій на окупованих територіях. Українські націоналісти користуючись тим, що німецька влада ще міцно не вкоренилася та плекаючи надію на те, що в умовах окупаційного режиму можна було вести роботу, котра, зрештою, приведе до незалежності України розпочали організаційну роботу в регіоні. Вони очолювали бургомістрати, управи, старостати, редакції газет, українську допоміжну поліцію та інші установи» [12].

Заступник редактора чернігівської газети «Українське Полісся» Іван Васильович Курач під час допиту 22 липня 1946 р. у м. Львові повідомив: «К этому времени в гор. Чернигов для развертывания оуновской работы прибыли бандеровец ГОНЧАРЕНКО из Галиции и мельниковец СЕМЕНЕЦ из Северной Буковины. Как мельниковцы, так и бандеровцы, главным образом, вербовочную работу проводили среди местной интеллигенции и молодежи» [7]. Про діяльність націоналістів у Чернігові розповідають кримінальні справи архіву УСБУ в Чернігівській області: № 17736 – П, фігурантом якої є Анатолій Михайлович Приходько; № 1938 – ОФ,

фігурантом якої є Федір Якович Піпа; № 11980 – ОФ, фігурант – Григорій Дмитрович Ребенок; № 13688 – ОФ, фігурант – Іван Акимович Верхуша; № 365 – ОФ, фігурант – Олександр Васильович Пахолок. Всі названі фігуранти з архівних справ між собою були добре знайомі і співпрацювали у період окупації на культурно-просвітницькій ниві. Так, А.М. Приходько восени 1941 р. прибув у Чернігів і в пошуках роботи, як відомо з його справи, зустрів знайомого по довоєнній роботі у клубі радторгслужбовців журналіста І.В. Курача. Пізніше Курач познайомив «безробітного» з перекладачем при міській управі Михайлом Семенцем, представивши Приходька як колишнього клубного працівника, який є підходящою кандидатурою на посаду керівника новостворюваного в Чернігові клубу. У своїх свідченнях під час допитів Курач зазначив: «В мою задачу входило, главным образом, подыскивать таких лиц, которых можно было бы завербовать в ОУН. По моей рекомендации были завербованы следующие жители гор. Чернигова: РЕБЕНОК Григорий, преподаватель Черниговского пединститута, ПРИХОДЬКО – зав. клубом ...» [7, с. 6–7].

Анатолію Михайловичу Приходько майже усе життя доводилося проходити через випробування: великі чи малі. На його біографію наклала відбиток уся історія ХХ ст.: революційні події, Світові війни, політика тоталітарного режиму тощо. Народився Анатолій Михайлович 21 лютого 1910 р. в м. Володимир-Волинський в родині офіцера царської армії. В роки Першої Світової війни сім'я була евакуйована на батьківщину Михайла Васильовича, батька Анатолія, в м. Городню Чернігівської області. З кримінальної справи №17736 – П відомо, що після війни Михайло Васильович приєднався до родини, переїхавши в Городню, де отримав посаду коменданта міста. Навесні 1919 р. М.В. Приходько працював у Києві в міністерстві уряду Скоропадського. Після встановлення радянської влади на території України, «как мне стало известно со слов моей бабушки Алексеенко Марии Петровны, ... в святы с чем он (батько – авт.) эмигрировал в один из городов Польши. Вместе с ним эмигрировала и моя мать – Приходько Мария Васильевна». Як не дивно, але батьки виїхали без дітей, полишивши їх на утримання рідні. В Городні залишилися: старший брат Анатолія – Олександр (1906 р. н.), сестра Лариса (1914 р. н.). З автобіографії Анатолія Михайловича відомо, що Олександр з родиною проживав у м. Ніжині, працював головним бухгалтером у відділенні «Лензаготторгу». В 1939 р. Олександр помер від туберкульозу. Лариса, за прізвищем чоловіка – Щербініна, до війни проживала в м. Львові, працювала в театрі ім. Лесі Українки акторкою і майстром гриму. У перші дні війни евакуювалася в м. Чернігів, а в кінці серпня 1941 р., у складі червоноармійського ансамблю

Будинку Червоної Армії Чернігівського гарнізону, виїхала в глиб країни [1, арк. 37].

З 1917 по 1926 рр. Анатолій навчався в школі м. Городні (7 класів). По закінченню школи, щоб утримувати родину, вимушений був працювати різноробочим. Повну фахову освіту він так і не отримав: вступив у 1928 р. в Чернігівську музичну школу, а в 1929 р. школа закрилася. Творчий хист, захоплення грою на музичних інструментах допомогли влаштуватися на роботу в клуб «Радторгслужбовців» спочатку художником, потім керівником гуртка народних інструментів, а в 1931 р. отримав посаду завідувача клубом. Після служби в лавах Червоної армії в арtpолку м. Чернігова (1932–1935), продовжив працювати в культурній сфері: чотири роки був завідувачем Клубу Союзу медико-санітарних працівників, одночасно з 1938 р., за сумісництвом, працював вчителем класу народних інструментів Чернігівської музичної школи. З нового навчального року в 1939 р. – перейшов на постійну роботу в музичну школу, де й працював до початку Другої світової війни [1, арк. 38].

23 червня 1941 р. А.М. Приходько призваний в Червону Армію в 419 гаубицький арtpолк 187 стрілкової дивізії 21 армії, «в которой я прослужил в должности командира отделения тяги до 20–25 сентября 1941 года» [1, арк. 8]. Документальні джерела Другої світової війни зазначають, що 21 армія загинула в боях в вересні 1941 р. [8]. У Протоколі судового засідання кримінальної справи Приходька від 16 червня 1944 р. запротокольовано: « В августе 1941 стали отходить с боями. Материальную часть почти всю утратили. Мне в одиночку удалось выбраться из окружения, но уйти от немцев к своим не удалось, несмотря на мои к этому попытки. У меня был на вооружении карабин, который я бросил. Попал я в окружение между 15 и 20 сентября 1941 г. Около месяца я скрывался в Нежине (у Ніжині Приходько переховувався в квартирі дружини брата Людмили Єфімівни Приходько – авт.). Когда убедился, что уже нет никакой возможности пробираться к своим, я пошел в Чернигов... . Пришел я туда в октябре м-це 1941 г. Сначала ничего не делал, был в состоянии морального упадка» [1, арк. 84].

Через місяць після повернення в Чернігів, Приходько випадково зустрів знайомого журналіста Курача, який працював в редакції місцевої газети [1, арк. 85]. Дізнавшись, що він займає посаду заступника редактора, Приходько звернувся з проханням допомогти з працевлаштуванням, на що Курач відповів: «Вы зайдите в редакцию, работа вам найдется... На второй день, как договорились с Курачем, я пришел в редакцию газеты после чего в течении нескольких дней выполнял некоторые хозяйственные работы при редакции. По указанию Курача вместе с завхозом редакции Головченко я свозил в помещение редакции отпущенную горуправой мебель, за отдельную плату я вырезал на линолиуме название газеты» [1, арк. 44]. Посаду

редактора «Українського Полісся» з листопада 1941 р. по квітень 1942 р. обіймав Федір Якович Піпа, «уродженець Уманського повіту Київської області, до війни працював у редакції львівської газети «Вільна Україна» [12]. На той час «Українське Полісся» активно використовувалося ОУН для своєї пропаганди. Ф.Я. Піпа друкувався в газеті «...под псевдонимом – «Ф. Полиський» писал націоналистические статьи, в которых призывал население к борьбе за соединение «Самостийной Украины» [2, арк. 2]. Переважна частина співробітників газети були членами ОУН (м). У студії журналіста, краєзнавця Олександра Ясенчука «Українська справа на Чернігівщині: 1941–1944 рр.» вказано, що газета займала українську позицію та боролася за українську справу, зберігаючи тяглість поколінь – борців за Україну. «Так, в статті за 2 листопада зазначено, що найвищою емблемою України є золотий тризуб на блакитному полі щита, і жовто-блакитний прапор. В тому ж номері, у статті за підписом Петра Олійника вказано «...На полі кривавого змагання зложили своє життя велетні наших визвольних змагань отам. Симон Петлюра, полк. Євген Коновалець...». Яка любов до України але й яка наївна віра у зміни, віра у брунатного окупанта, який через декілька місяців знищить всіх цих журналістів-патріотів. Але статті, що публікувались в газеті в ті далекі часи 1941 року дивним чином перегукуються з текстами, написаними нашими сучасниками в 1991 чи 2001, та ж віра, та ж любов до України але, й та ж наївність. З «Українського полісся» ми довідуємося про активізацію української інтелігенції, організованої фракціями ОУН(м) та ОУН(б) на ниві спільної української роботи, зокрема про відродження в області «Просвіт». У статті Петра Криниці: «Любов до нації» від 23 листопада 1941 р. зазначається: «...Просвіти повинні займатися виключно культурними справами в селах та містах... Вони організовують та керують співочими, драматичними, музичними і іншими гуртками, влаштовують наукові доповіді, літературні вечори...» [11].

«Українське Полісся» від 10 грудня 1941 р. (№14) надрукувало статтю «Культурне життя Чернігова», де повідомляється: «У Чернігові вже створено клуб «Січ», що об'єднує мистецькі сили та українську молодь. При клубі є музична, драматична, літературна, спортивна, хореографічна секції. Незабаром почнуть працювати кінотеатр та бібліотека. Працівники клубу «Січ» звертаються до талановитої молоді та всіх, хто любить українське мистецтво, з закликом об'єднуватися навколо цього клубу і спільними силами відроджувати мистецьке життя Чернігова» [1, арк. 73]. Стаття підписана «Приходько», проте у Протоколі судового засідання зафіксовано, що Анатолій Михайлович категорично заперечував написання даної замітки,

запевняв, що з надрукованого тексту йому належить тільки звіт про роботу клубу [1, арк. 85]. Наступна газетна стаття невідомого автора, присвячена діяльності клубу, вийшла 17 грудня 1941 (№17) і носила назву «Хороший початок»: «Небагато минуло часу, відколи створено клуб «Січ», але вже навколо нього, при енергійній діяльності п. Приходька, завідуючого клубом, почали об'єднуватись розпорошені досі мистецькі сили Чернігова...» [1, арк. 72].

Отже, А.М. Приходько планував влаштуватися «на работу художником в редакцию...», проте, в редакції «Українського Полісся» «в этот же день познакомился с Семенцем Михаилом, который предложил открыть в гор. Чернигове Украинский клуб под названием «Сич»» [1, арк. 15]. «На следующий день после моего знакомства с Семенцом, мы вместе с ним составили ходотайство с изложением целей открытия клуба, вместе ходили к старосте горуправы Азарову, от которого получили согласие на открытие клуба. ...ходотайство об открытии клуба: «В целях популяризации украинского национального искусства есть потребность организовать в городе Чернигове клуб, в состав которого входили бы группы: театральная, вокальная, хореографическая, оркестровая и др., могущие популяризировать среди населения города Чернигова украинское национальное искусство. Инициативу в организации такого клуба беру на себя я, за что перед вами несу полную ответственность». Подписано ходотайство было только мной (Приходько – авт.)» [1, арк. 45]. Під час судового засідання Приходько констатував, що ще до його втручання в організацію роботи клубу, «в газете уже были опубликованы цели и задачи клуба» [1, арк. 85].

А.М. Приходько «...со второй половины ноября 1941 года по сентябрь месяц 1943 года являлся директором названного клуба, нужно оговориться, что клуб «Сич» в конце 1942 года был реорганизован в театр и стал называться сначала театральным объединением, а в последствии, с декабря 1942 года, стал профессиональным театральным объединением, принял название театра им. Котляревского, но продолжал ту же деятельность, что и под названием «Сич», т.е. ставить спектакли и концерты» [1, арк. 48]. Як зазначалося раніше, «инициатором клуба «Сич» является Семенец Михаил, поскольку первичные указания об организации и открытии клуба я (Приходько – авт.) получил от него в ноябре 1941 года. Затем все последующие время Семенец интересовался работой клуба и делал указания о направлении работы» [1, арк. 34]. Приходько засвідчує, що «...в этот организационный период Семенец внес предложение назвать клуб «Сич»... впоследствии из его разговоров я узнал, что это название Семенцом предложено потому, что в Западной Украине есть националистическая

украинская организация под названием «Сич» [1, арк. 25, 26]. Майже на всіх допитах слідчі оголошували питання про головне завдання клубу, на що Анатолій Михайлович відповідав, практично, одне й те саме: «Основной и главной задачей, которую преследовали националисты в лице Семенца и других при создании клуба являлась организация широких кругов молодежи и вообще украинцев вокруг клуба, и воспитании их в духе национализма, а также популяризация националистических идей среди населения города Чернигова» [1, арк. 45]. Пізніше Семенець обійняв посаду завідувача відділом культури та освіти Чернігівської районної управи.

А.М. Приходько під час допитів пояснював, що прийняв пропозицію Семенця, «потому что считал, что на этой работе я меньше всего помогал немцам» [1, арк. 84]. Він активно включився у роботу і в короткий термін йому вдалося залучити до клубу близько 50-ти членів. Куратор проекту Семенець наполягав, що треба «чтобы в клубе были только украинцы... активно развернуть работу по вовлечению в члены клуба украинской молодежи...» [1, арк. 26], проте в колективі працювали й росіяни (не менше 10-ти чоловік). Навіть серед керівників театру було троє росіян і двоє українців. «С самого начала художественным руководителем был Любимов Григорий Владимирович, режисером была Бравирская Евдокия Орестовна, руководитель вокальной части была Захаренко Дарина Петровна, руководителем хореографии – Тимченко Мария Андреевна, а позже Реляев Павел Трофимович, руководитель музыкальной части была Владимирская Нина Федоровна, а затем Курдюмов Анатолий Николаевич, поморник режисера Дольникова Валентина Никитична. Клубными активистами являлись: Пинчук Леонид – житель Чернигова, лет 22...; Булах Михаил – лет 25, житель Чернигова...; Игнатенко Владимир Пимонович, лет 25...; Ключицкий Алексей Григорьевич, лет 20...; Клинцов Николай Ильич...; Жукоцкая Валентина Степановна – жена Ключицкого. ... Привлечение этих лиц к работе относится к ноябрю 1941 года» [1, арк. 34–35].

При відкритті клубу були проведені збори членів колективу. Семенець під час свого виступу оголосив завдання клубу, вказав, що основною метою є популяризація українського мистецтва та культури. Подальше спілкування Семенця з колективом клубу, по суті, зводилося до роз'яснення, що головним для українців є об'єднання заради боротьби за свою самостійність; театральне мистецтво зближує історично розчленовані гілки українського народу – східну і західну, котрі під час війни можуть перебувати у збройних силах супротивних сторін; діяльність клубу – це процес повернення від культури тоталітарної до традиційної системи культур. Агітаційні бесіди Семенця співпадають з сучасними думками В.М. Гайдабури: «Театр дарує

людям, по суті, «підручник» забороненої національної історії, написаний здебільшого мужньою, піднесено романтичною сценічною мовою легенди» [6, с. 110].

Стаття Б. Аврамовича «Рік творчої роботи» в «Українському Поліссі» від 16 грудня 1942 р. розповідає: «14 грудня минулого року для населення Чернігова було влаштовано перший концерт мистецьких гуртків. Цей день можна вважати початком роботи нинішнього міського театру. В першу річницю свого існування міський театр з гордістю може звітувати про свої досягнення. Тепер у його складі, крім театральної групи, є хоровий ансамбль, солісти-співаки, танцюристи» [6, с. 84].

Щодо дати створення клубу та його розміщення – у документах існують деякі розбіжності. У звітах про роботу клубу, що зберігаються у фондах Державного архіву Чернігівської області зазначено, що міський клуб «Січ» почав існувати з 19 листопада 1941 р., розміщався «по вул. Хлібопекінській, 10, а всередині грудня це приміщення було передано німецькій установі. Ортскомендатурою було надано друге приміщення по вул. Коцюбинського, 7 (в якому клуб зараз проводить всю підготовчу до вистав роботу). До 1 грудня 1941 року було утворено аматорський театр, духовий і струнний оркестри та згуртовано групу солістів-співаків, читців тощо». У цьому ж звіті зазначено, що перший концерт відбувся 13 грудня «в залі команди української поліції» на Пролетарській вулиці для німецького війська [5, арк. 2]. У справі Приходька відмічено, що 19 листопада разом з Семенцем вони відвідали німецьку комендатуру, де отримали дозвіл на відкриття клубу. Далі у справі зазначається, що офіційне відкриття клубу відбулося 31 грудня 1941 р. по вул. Воровського, 10. За цією адресою проводилися переважно репетиції, а спектаклі ставилися у приміщенні школи по вул. Войкова. З січня 1942 р. клуб розміщався в Казанській церкві по вул. Коцюбинського, 7, де перебував до кінця 1942 р. [1, арк. 34, 35]. У статті «Культурне життя Чернігова» газети «Українське Полісся» від 10 грудня 1941 р. зазначається, що клуб створено на початку грудня 1941 р. Оголошення репертуару міського театру ім. І. Котляревського, представлене у студії В.М. Гайдабури «Театр, захований в архівах: сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941–1944)», під назвою театру, в дужках, оголошує, що театр «почав працювати 14 грудня 1941 р.» [6, с. 59].

А.М. Приходько мав значну підтримку з боку членів ОУН, які обіймали керівні посади у Чернігові і містах області. Це: Олекса Похолок – начальник обласної поліції, вирішив питання про надання приміщення для проведення театральних постановок (приміщення обласної поліції); Степан Тураш – його заступник, всіляко сприяв роботі театру; начальник міської поліції Дорот,

вирішував питання щодо транспорту; Павло Дюбко – староста Чернігівської районної управи, два рази надавав за рахунок бюджету райуправи матеріальну допомогу загальним обсягом 10 тис. крб.; заступник начальника біржі праці в м. Ріпки Пінчук, надавав списки кандидатів для запису в театральну групу (два списки по 25 чоловік), критерієм відбору була не наявність таланту, а національна зорієнтованість; інспектор відділу культури і освіти Григорій Ребенок (пізніше староста міської управи), сприяв вирішенню організаційних питань та затвердженню репертуару; завідувач відділу культури та освіти міської управи Степан Баран-Бутович, затверджував репертуар клубу, підписував звіти; начальник Остерської районної поліції Олексюк, організовував гастролі клубу в м. Остер. Завдяки їм були вирішені проблеми приміщення, транспорту, матеріальних потреб клубу, набору людей у театральні групи, затвердження репертуару, гастрольних поїздок. «При допомозі з боку керуючих міських установ в клубі зосереджено речі елементарного обладнання. Здобуто необхідні музичні інструменти, частину декорації, костюми, театральну та нотну літературу, виготовано бутафорські речі та необхідне найпростіше сценічне обладнання» [5, арк. 2].

У розділі «Функціонування нацистського режиму в Чернігівській області» студії «Чернігівщина в роки нацистської окупації» представлена «Подяка німецькому військовому командуванню за сприяння у відкритті храмів та культурно-мистецьких закладів. 1942 р.», де мова йде про досягнення в галузі культури, а саме: «...слід відзначити організацію клубу «Січ», силами якого влаштовуються вистави та концерти для війська і місцевого населення» [14, с. 237]. Глядачі мали можливість дивитися вистави за вітчизняними класичними п'єсами, насичені народними мелодіями, а також слухали лекції з історії України з використанням західноукраїнських видань історичних книжок, які роздавав Михайло Семенець.

А.М. Приходько регулярно звітував про роботу клубу керівництву відділу культури та освіти, друкувався в «Українському Поліссі» з аналізом роботи колективу. Зміст планів і звітів про роботу клубу (театру), які зберігаються в ДАЧО, дозволяє констатувати ретельну підготовку та цілеспрямованість роботи керівництва. Планувалося представлення публіці різноманітних творів вітчизняної, європейської драматургічної і музичної класики, народних пісень і танців. З грудня 1941 р. у клубі працювали аматорський театр, духовий і струнний оркестри, група солістів-вокалістів та читців. З квітня 1942 р. при клубі починає працювати ляльковий театр. Поступово у клубі налагоджувалася студійна робота: читались лекції з історії театру, світової драматургії, міміки і техніки мови; проводилось практичне

навчання накладати грим, працювати над відтворенням образу, грати етюди; вокалісти опановували техніку співу; «тренаж та вправи з лялькою; вивчення рухів ляльок та динамічних засобів лялькової вистави; обговорення та використання досвіду пророблених вистав» тощо [5, арк. 4, 5]. При плануванні роботи на квартал, Приходько обов'язково ставив перед собою та колективом завдання по удосконаленню майстерності. Так, план на другий квартал 1942 р. розпочинається: «В II кварталі 1941 р. ставиться за мету, шляхом удосконалення організації та покращення якості мистецької роботи, наблизити мистецькі відділи клубу до професійних закладів»; план на третій квартал – «...Міський Клуб ставить за мету найефективніше використання всіх наявних мистецьких засобів для показу населенню Чернігова, німецькому війську та на периферії найкращого, відповідно до своїх можливостей театральнo-естрадного репертуару з українського та європейського сценічного мистецтва» [5, арк. 4, 7]. У вересні 1942 р. газетна стаття Приходька констатувала піднесення художніх можливостей клубу, переростання його в професійний театр. У звіті за 3-й квартал 1942 р. повідомлялося: «кількість працівників клубу налічує 41 чоловік, з них 11 осіб відноситься до керівного та адміністративно-технічного персоналу та 30 чоловік до художнього складу». Повідомляється, що духовий оркестр перейшов на роботу до «Schutzbataillon»; розпався оркестр народних інструментів; до складу театральної трупи залучено досвідчену акторку Валентину Микитівну Дольнікову; репертуар поповнився українськими класичними виставами; репертуар хору і соло поповнився українськими та російськими народними піснями; в репертуарі танцювальної групи – українські народні, комічні та пародійні танці. «Для вистав використовувалось приміщення поліції (Schutzbataillon). Приміщення для театру ремонтується, буде закінчене в IV кварталі 1942 р.» [5, арк. 12]. «Список штатних працівників Чернігівського клубу «Січ» на 1 листопада 1942 року» з вказанням року народження, місця народження, освіти, професії, стажу роботи по спеціальності, партійністю та адресою проживання нараховував 35 членів. Список підписаний «Головою клубу – Приходько», затверджений підписом «20/XI 42. С. Б–Бутовичем» з коментарем, який також підписаний завідувачем відділом культури та освіти Чернігівської районної управи: «Голова клубу заявив, що за політичну благонадійність кол. Комсомольців він особисто ручається, про що їм заявлено відповідним органам поліції» [4]. У плані на четвертий квартал 1942 р. Приходько знову акцентує увагу на організаційній роботі: «...ставиться остаточно за мету підготувати художній склад до вимог професійного театру та встановивши наявним акторам категорії і по можливості поновити склад акторів новими

досвідченими кадрами – перевести клуб на рейки професійного мистецького закладу», удосконалювати студійну роботу тощо [5, арк. 13]. Звіт про роботу клубу у четвертому кварталі А.М. Приходько представив 13 січня 1943 р. В ньому вказана кількість працівників: 42 чол., з них – 3 сумісники; до керуючого складу – 5 чол., з них 1 по сумісництву; до художнього – 28 чол., з яких 2 по сумісництву; до адміністративно-технічного складу – 9 чол.; в кількості відділів змін не відбулося. У звіті зазначена кількість представлених вистав та концертів – 25, поповнення репертуару клубу творами українського мистецтва тощо. Керманіч зазначив, що 31 грудня 1942 р. спектакль «Ой не ходи, Грицю», за п'єсою Смотрицького, проходив у відремонтованому приміщенні театру [5, арк. 16]. Остання стаття, представлена в червні 1943 р., присвячена критичному огляду роботи театру ім. І. Котляревського. У газеті «Український кур'єр» від 17 серпня 1943 р. вийшла стаття С. Левченка «Міський театр»: «За перше півріччя 1943 року театр дав для населення міста 63, для німецького командування – 34 концерти і вистави. Окремо для вербованих до Німеччини дано 5 концертів, для поліції – 2, для підприємств міста – 4 і для дітей – 19. Зроблено 12 виїздів на райони, де колектив виступав з різноманітною концертною програмою» [6, с. 76].

Про дисципліну у колективі дізнаємось із свідчень акторів театру, які викликалися як свідки у процесі ведення слідства, а також під час засідання суду: М.І. Клинцов, М.А. Тимченко, В.П. Ігнатенко, В.М. Дольнікова, М.П. Ледова. Бензпосередньо, актор Клинцов зазначив, що він росіянин, але «пожалуваться на какие-либо притеснения со стороны Приходька не могу. Некоторым актерам Приходько не нравился... В коллективе театра было много комсомольцев и все об этом знали, но никто никого не выдал»; акторка Тимченко засвідчила, що «знала Приходька, как порядочного человека. С начала организации клуба он был очень хорош. ...У меня с ним были крупные ссоры на деловой почве. ... Приходько многих из нас выручил от отправки в Германию»; актор Ігнатенко у своєму виступі повідомив: «В начале работы отношения с Приходько у меня были хорошие, хотя...он меня больно заставлял работать. ...националистических тенденций в руководстве Приходька клубом и театром я не замечал. В репертуаре были вещи Чехова, Островского...» [1, арк. 86]; акторка, помічник режисера Дольнікова розповіла, що «...лично я никаких неприятностей от Приходька не имела... Приходько сказал, что бы мы разобрали по домам театральные костюмы, которые немцы могли увезти. ... Режим в театре, я считаю, был обычным» [1, арк. 87]. З опитаних акторів у справі, відверто негативний відгук в адресу Приходька представлений тільки акторкою Ледовою, яку

було звільнено з роботи у серпні 1943 р. за відмову їхати на гастролі в м. Ріпки з причини відсутності грошей [1, арк. 60]. Звільнення Ледової самі актори коментували по-різному. Клинцов вважав, що працівник відмовився виконувати свою роботу – його звільнили. Ігнатенко сам мав зауваження з боку керівника: у квітні 1943 р., будучи виконавцем головної ролі у виставі, нікого не попередив про хворобу і не з'явився в театр, «после чего за 30 мин. до начала за ним послали и привезли в театр...» [1, арк. 16]. Коментуючи цей випадок, Ігнатенко повідомив, що Приходько погрожував акторам: «Если не хотите работать, то я отправлю вас в Германию» [1, арк. 63]. На суді майже всі актори засвідчили, що Приходько з часом «много пить», «проявлять грубость». Тимченко припускала – «по-видимому он тоскавал по семье...», що спричиняло таку поведінку. Окрім цього, Клинцов, Ігнатенко, і Тимченко повідомляли про зневіру Приходька у Червону Армію: «она оказалась не так сильна, как думали», «...там много предателей и жуков, и он с ними дела иметь не будет», «...сопоставлял (німець. техн. – авт.) со слабой техникой Красной Армии». Актори відмічали, що А.М.Приходько був суворим і вимогливим керівником, тримав жорстку дисципліну, не визнавав жодних причин, які могли вплинути на життєздатність колективу. Можливо, це й допомогло уникнути актуальних проблем: ніхто з підлеглих А.М. Приходька не був репресований чи вивезений на примусові роботи до Німеччини. У своєму виступі під час судового засідання, Приходько пояснював, що «резкости» і «грубости» в адресу акторів дозволяв собі тільки в тому випадку, «когда это было на пользу дела». Стосовно «режиму» – директор наголошував, що «части работников режим не нравился, а другая часть его поддерживала» [1, арк. 85].

Недовго тривало українське відродження в період окупації. У січні-лютому 1942 року німецька влада арештувала та знищила багатьох як членів фракцій ОУН(м) чи ОУН(б), так і звичайних патріотів, які легально працювали в різних установах. З весни 1942 р. розпочинаються репресії нацистів проти українських націоналістів в Чернігові.

В березні 1942 р. А.М. Приходько був викликаний до офіцера «СД», який прибув з Києва, так як на той період в Чернігові ще не було створено службу безпеки рейхсфюрера. «Этот офицер допрашивал меня по вопросам структуры клуба, характер его деятельности, его состав...». Багато питань офіцер задавав відносно назви клубу, про однойменну молодіжну організацію в західній Україні тощо. Допити нацистів про роботу клубу (театру) продовжувались й надалі. Основні питання стосувалися: хто організував клуб, які основні завдання клубу, що відомо про Семенця та організацію українських націоналістів і т. п. Так, в листопаді 1942 р. директора знову викликали на допит до начальника німецької жандармерії

«СД» майора Бродбека, «который допрашивал меня... по вопросам работы театра, его репертуара и его личного состава...». З питання роботи театру, Приходька викликали в січні 1943 р. Останній допит у штабі поліції «СД» відбувся в червні 1943 р., «...обер-лейтенант Башевиц спрашивал меня также о работе театра в прошлом и настоящем, потребовал у меня список личного состава театра, программу работы театра...» [1, арк. 9].

Михайла Семенця також неодноразово викликали на допити, які проводив очільник «СД» німецький офіцер Бродбек. Після тих викликів у березні (квітні) 1942 р. Михайло Семенець раптово зник. В жодній, з попередньо оголошених кримінальних справ, не згадується в подальшому прізвисьце Семенця. «После отъезда Семенца контроль за деятельностью клуба осуществлял «Отдел культуры и просвещения в лице Баран-Бутовича Степана Гавриловича, который требовал, как планы работ, так и отчеты» [1, арк. 34].

У кінці грудня 1941 р. Іван Курач, Федір Піпа, Грігорій Ребенок, Павло Дюбко «...за националистическую деятельность были арестованы немцами, но через некоторое время были освобождены и все восстановлены на прежних местах работы» [3, арк. 67]. Штатний літературний працівник газети «Українське Полісся» Петро Криниця, автор віршів націоналістичного характеру в лютому 1942 р. передчуваючи арешт, таємно виїхав з Чернігову у невідомому напрямку. З початком весни 1942 р. всіх фігурантів, оголошених вище справ, за активну націоналістичну діяльність служба «СД» знову почергово арештувала. Так, заступник начальника обласної поліції Степан Тураш та староста райуправи Павло Дюбко – арештовані в березні 1942 р., тривалий час утримувалися під вартою в Чернігівській тюрмі, пізніше були розстріляні; працівники «Українського Полісся» Федір Піпа, Іван Курач арештовані у квітні 1942 р., тривалий час відсиділи в Чернігівській тюрмі; староста міської управи Григорій Ребенок арештований 15 травня 1942 р., – у тюрмі перебував близько трьох місяців; поліцай Іван Верхуша – в серпні 1942 р., 5 місяців знаходився під вартою тощо.

За вказівкою німецької влади клуб «Січ» у кінці 1942 р. був реорганізований у професійне театральне об'єднання, пізніше – перетворений на міський театр ім. І. Котляревського [1, арк. 48].

Перед приходом Червоної Армії А.М. Приходько передав повноваження керівника театру помічниці режисера Валентині Микитівні Дольниковій [1, арк. 22]. За її свідченнями, було прийнято рішення: «... чтобы никто не отвечал сожгите все документы театра». Дольникова зібрала всі особові справи, документи театру і віднесла до сторожа Аркадія Антоновича, який повинен був їх спалити [1, арк. 59]. В розвідці Л.В. Студьонової зазначено: «На щастя, деякі документи вціліли і зберігаються у фондах Державного

архіву Чернігівської області. Це три плани на другий, третій і четвертий квартали 1942 року та п'ять звітів про роботу Чернігівського клубу «Січ» станом на 1 квітня 1942 року, за другий, третій, четвертий квартали цього ж року і звіт до другої річниці «визволення» Чернігова. Документи оформлені від руки і на друкарській машинці українською мовою за підписом А.М. Приходька і завізовані завідувачем відділу культури та освіти Чернігівської міської управи С.Г. Баран-Бутовичем» [9, с. 155]. Окрім того, щоб німці не евакуювали з собою театр, А.М. Приходько наказав акторам розібрати по домівках костюми та декорації. Стосовно поведінки Приходька на передодні приходу Червоної Армії, то за свідченнями Дольникової: «Приходько в последние дни немецкой оккупации не решался: ехать ему с немцами или не ехать. Мы ему говорили, что если он ничего не чувствует за собой, то надо оставаться» [1, арк. 87]. Анатолій Михайлович прийняв рішення не евакуюватися з німцями, а залишатися в Чернігові. Є у справі зізнання, що він ховався у партизан: прибув до них за тиждень до приходу Червоної Армії. Командир загону надав доручення «вернуться в Чернигов и найти власовцев, чтобы войти с ними в контакт с задачей отказа от войны и перехода на сторону Красной Армии и кроме этого разведать обстановку от Чернигова до партизанского отряда. Я это задание выполнил постольку поскольку, а обстановку разведаль» [1, арк. 13].

8 жовтня 1943 р. вийшла Постанова УНКДБ в ЧО піддати арешту та обшуку Анатолія Михайловича Приходька, а 15 жовтня 1943 р. Народний комісаріат Державної безпеки УРСР видав «ОРДЕР № 7» на проведення арешту та обшуку вище названого громадянина. З цього часу розпочалися тривалі виснажливі дні й ночі допитів, погроз, шантажу... У Постанові про пред'явлення звинувачення від 19 жовтня 1943 р. зазначено, що А.М. Приходько, «в период оккупации состоял в националистической организации и являясь ее членом проводил агитационную работу в духе украинского национализма путем постановки спектаклей и пьес...» [1, арк. 19]. Проте, протягом всіх допитів під час ведення слідства та у процесі судового засідання Анатолій Михайлович відкидав будь-які звинувачення його в націоналізмі. «Членом организации националистов я не был. Никаких обязательств перед организацией националистов на себя не принимал». Відповідаючи на питання стосовно значка «Тризуб», він пояснював: «Значек националистический мне в январе 1942 года предложил Курач. Я знал, что значок ни к чему не обязывает и носил его не больше 2-х недель» [1, арк. 85].

Звинувачувальне заключення від 27 квітня 1944 р. у кримінальній справі А.М. Приходька констатує: «...По заданию националиста Семенца, в

декабре 1941 года Приходько организовал в г. Чернигове клуб «Сич», в основу которого была положена задача воспитания широких кругов украинской молодежи в националистическом духе и популяризация националистической идеи среди населения. Это задание Приходько выполнил» [1, арк. 77]. Доля багатьох активних діячів культурно-просвітницької сфери та тих, хто їх підтримував у період окупації Чернігова визначилася уже до кінця війни: С. Тураш (заступник начальника обласної поліції) та П. Дюбко (староста Чернігівської районної управи) у 1942 р., як зазначалося вище, були розстріляні німцями як націоналісти; І. Курач (заступник редактора газети «Українське Полісся») та Ф. Піпа (редактор газети «Українське Полісся») – розстріляні НКВД; Г. Ребенок (Голова Чернігівської районної управи, завідуючий відділом Просвіти при Чернігівській міській управі, співробітник газети «Українське Полісся») – «подвергнуты ссылке на каторгу сроком на 20 лет»; І. Верхуша (поліцай) арештований у жовтні 1943 р., засуджений на 10 років позбавлення волі, помер в серпні 1945 р.; С. Баран-Бутович (завідуючий відділом культури та освіти Чернігівської міської управи) – розстріляний за співробітництво з німцями у січні 1944 р.

В останньому слові Анатолій Михайлович визнав свою провину і попросив суд дати йому можливість виправдати себе у рядах Червоної Армії.

Вирок судового засідання від 16 червня 1944 р. по звинуваченню А.М. Приходька у злочині, передбаченому ст. 54-1^б УК УРСР виголошував: «... на основании ст. 54-1^б УК УССР с дополнением к нему ст. 44 Ук УССР лишить свободы на 10 лет с исполнением в исправительно трудовых лагерях, с поражением в правах на основании п.п. а, б, в ст. 29 Ук УССР сроком на 5 лет, без конфискации имущества за отсутствием такового у подсудимого» [1, арк. 88].

З особової справи відомо, що А.М. Приходька звільнений 27 вересня 1953 р. (10 років). Після відбуття терміну покарання місцем проживання зареєстровано Кемінський район Чуйської області Киргизької РСР. Реабелітований Анатолій Михайлович Приходько 28 жовтня 1996 р. У Заключенні, підписаному й затвердженому представниками керівництва прокуратури Чернігівської області зазначено: «В процессе расследования дела объективных доказательств его (Приходька – авт.) вины в измене Родине, а также в проведении какой-либо пособнической деятельности в пользу немцев, не собрано. Работа его в должности руководителя театра, как специалиста не является преступлением, а поэтому осужден Приходько А.М. необоснованно. На Приходька Анатолия Михайловича распространяется действие ст.1 Закона Украинской ССР «О реабилитации жертв политических

репресий на Україне» от 17 апреля 1991 года ввиду отсутствия в его действиях состава преступления» [1, арк. 101].

Історія клубу-театру, його колективу викликає сьогодні неабиякий інтерес. Складно уявити, що прийшлося витримати людям в складних умовах супротиву, репресій, поневірянь. Зрозумілим постає напруженість стосунків, непорозуміння в колективі, коливання чисельності, текучість кадрів. З огляду на свідчення акторів, сусідів у кримінальній справі А.М. Приходька, фігурантів з інших кримінальних справ, причетних до діяльності клубу (театру) окупованого Чернігова, нескладно дійти висновку чого було варто у таких умовах керувати колективом! Анатолій Михайлович знаходився між трьома «вогнищами»: німці, оунівці, партизанські об'єднання та, мабуть, і містяни мали не єдину думку щодо подій в Чернігові. Зрозумілими стають випадки нервових зривів та пияцтва директора, про що свідчать співробітники театру. Проте, головним залишається результат роботи керманіча протягом грудня 1941 – вересня 1943 рр.: колектив працював, забезпечував себе необхідним для виживання, уник репресій та успішно пережив проблему остарбайтерства.

Діяльність театральної установи німцями сприймалася терпляче, хоча й не припадала до смаку, а радянський режим оголошував її учасників зрадниками, націоналістами, оскільки театри окупованої України були явищем українського національного духу. Складно переоцінити роль театрального мистецтва для населення у атмосфері окупації, воно стає для глядачів своєрідним психокорегуючим актом. Репертуар театру, по можливості, відволікав від горя, пітьми, людського відчуження. Репресії щодо митців та тих, хто підтримував культурно-просвітницьку сферу у складний для країни час, з боку гестапо, а після визволення території від німців, з боку радянської влади отримали належну оцінку. Підтвердженням став Закон УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р. Сьогодні історія Чернігівського клубу «Січ» та його незмінного директора А.М. Приходька не залишилася осторонь науково-дослідних студій сучасників. Це черговий раз доводить, що минуле пов'язане з сьогоднішнім, а слід людей, долі яких поєднав час крові та тортур повинен бути ретельно вивченим і висвітленим на «сторінках» нашої історичної пам'яті.

Література

1. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Спр. № 17736 – П (А.М. Приходько)
2. Архів УСБУ в Чернів. обл. Спр. № 1938 – ОФ (Ф.Я. Піпа)
3. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Спр. № 119780 – ОФ (Г.Д. Ребенок)
4. ДАЧО. Ф.Р. – 3004. Оп. 1. Спр. 74. 2 арк.

5. ДАЧО. Ф.Р. – 3004. Оп. 1. Спр. 79. 16 арк. – 5.
6. Гайдабура В. Театр, захований в архівах : сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941–1944). К.: Мистецтво, 1998. 221 с
7. Протокол допроса Курача Івана Васильевича, город Львов, 22 июля 1946г. / Махов. Львов: УКГБ., 04.10.1960. 26 с. Режим доступу: avt.org.ua Протокол допроса Курача Івана Васильевича, город Львов, 22 июля 1946 г..
8. 187-я стрелковая дивизия – соединение РККА в Великой Отечественной войне. Режим доступу: rkkawwii.ru 187-я стрелковая дивизия.
9. Сайт Чернігівського обласного архіву. Режим доступу: <http://cn.archives.gov.ua>.
10. Студьонова Л. Театр окупованого Чернігова 1941–1943 рр. Актор В.П. Ігнатенко (1920–2007) // Сіверянський літопис. 2009. № 2–3. С. 150–162.
11. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілій, А. Сова, П. Содоль. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. 352 с.
12. Українська справа на Чернігівщині: 1941–1944 // Північний вектор: сіверський історичний портал. Режим доступу: rivnich.info.Українська справа на Чернігівщині: 1941–1944. Північний вектор.
13. Филиппи А. Припятская проблема. Очерк оперативного значения Припятской области для военной кампании 1941 года / Перевод с немецкого Л.С. Азарха. Под редакцией и с предисловием генерал-лейтенанта В.Г. Позняка. М: ИЛ, 1959 (1956). 167 с. Режим доступу: [mexa lib.com](http://mexa.lib.com) Филиппи А. Припятская проблема
14. Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали / Упорядники: О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2013. 496 с.